

АКЦЕНТНІ ВІДМІННОСТІ ІМЕННИКІВ СЕРЕДНЬОГО РОДУ *Ў- / *ЈЎ-ОСНОВ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИДАННІ «ГРАМАТИКИ» М. СМОТРИЦЬКОГО 1619 Р. ТА В РОСІЙСЬКОМУ ВИДАННІ 1648 Р.

Стаття присвячена порівняльно-історичному та зіставному аналізу відмінностей у наголошенні іменників середнього роду в українському (1619 р.) та російському (1648 р.) виданнях «Граматики» М. Смотрицького. Дослідження словесного наголосу пам'яток XVI–XVIII ст., словників та діалектологічних праць дало змогу встановити особливості системи акцентуації аналізованих лексем у староукраїнській мові XVII ст. та пояснити відмінності в наголошених словоформах порівняно з російським виданням.

Ключові слова: іменники середнього роду, словоформа, акцентуація, словесний наголос, акцентні відмінності.

Невід'ємною складовою частиною вивчення історії українського наголосу є староукраїнська акцентна система, засвідчена церковнослов'янськими пам'ятками. У нашому дослідженні система наголосів розглядається в зіставному аспекті, що яскравіше відбиває особливості тогочасної системи наголошення української мови. Під час аналізу відмінностей ураховано тип акцентованої морфеми, морфемну будову загалом, зміни місця наголосу в межах словозмінної парадигми та слотовірної пари.

Мета дослідження — проаналізувати причини розбіжностей у наголошенні іменників середнього роду в українському (1619 р.) та російському (1648 р.) виданнях «Граматики» М. Смотрицького та визначити особливості акцентної системи української мови XVII ст. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) подання іменників з акцентними відмінностями; 2) з'ясування первісної акцентуації слова (словоформи) та підтвердження акцентуації аналізованих лексем словоформами зі староукраїнських граматик, словників, художніх і релігійних творів; 3) з'ясування причин зміни позиції наголосу та встановлення особливостей акцентної системи української мови аналізованого періоду.

Проведений аналіз українського та російського видань «Граматики» М. Смотрицького дозволив виявити такі відмінності в наголошенні іменників середнього роду *Ў- / *ЈЎ-основ:

- 1) *глі́ній* (Є. ¹, 36) — *глаго́ланіи* (М., 74) — род. мн. сер. р., *јѡ-основа;
- 2) *древо* (Є.) — *древо* (М.):
  - 2.1) *на дрѣвѣ* (Є., 496) — *на́древѣ* (М., 343 зв.) — місц. одн. сер. р., *ѡ-основа;
  - 2.2) *ѡ дрѣва* (Є., 90) — *ѡ дрѣва́* (М., 108 зв.) — кл. одн. сер. р., *ѡ-основа;

---

¹ Список скорочень див. у кінці статті.

- 2.3) *дрѣво** (Є., 90) — *древомъ* (М., 108) — дав. мн. сер. р., *ō-основа;
 2.4) *дрѣвами* (Є., 90) — *дрѣвами* (М., 108 зв.) — ор. мн. сер. р., *ō-основа;
 3) *естество* (Є.) — *естество* (М.):
 3.1) *ѣстество* (Є., 394, 396) — *естество* (М., 383, 384 зв.) — наз. одн. сер. р., *ō-основа;
 3.2) *ѣстествомъ* (Є., 311) — *естествомъ* (М., 228 зв.) — ор. одн. сер. р., *ō-основа;
 4) *жѣтіє* (Є., 463, 472) — *житіє* (М., 323, 328) — наз. одн. сер. р., *jō-основа;
 5) *лиця* (Є., 233, 239) — *лиця* (М., 180, 184) — род. одн. сер. р., *jō-основа;
 6) *вѣ мѣрилехъ* (Є., 442) — *вѣ мѣрилѣ* (М., 311) — місц. мн. сер. р., *ō-основа;
 7) *навѣтованїа* (Є., 425) — *навѣтованїа* (М., 301 зв.) — наз. мн. сер. р., *ō-основа;
 8) *обрѣзанїа* (Є., 389) — *обрѣзанїа* (М., 280 зв.) — наз. мн. сер. р., *jō-основа;
обрѣзанїа (Є., 414) — *обрѣзанїа* (М., 295) — наз. мн. сер. р., *jō-основа;
 9) *послѣдованїа* (Є., 425) — *послѣдованїа* (М., 301 зв.) — наз. одн. сер. р., *jō-основа;
 10) *поспѣланїємъ* (Є., 285) — *поспѣланїємъ* (М., 212 зв.) — ор. одн. сер. р., *jō-основа;
 11) *сердце* (Є.) — *сердце* (М.):
 11.1) *сѣрдца* (Є., 97, 98) — *сердця* (М., 112 зв. (двічі)) — наз. / зн. мн. сер. р., *jō-основа;
 11.2) *сѣрды* (Є., 98) — *серды* (М., 112 зв.) — ор. мн. сер. р., *ō-основа;
 11.3) *сѣрдцями* (Є., 98) — *сѣцями* (М., 112 зв.) — ор. мн. сер. р., *ō-основа;
 11.4) *сѣрдце* (Є., 98) — *сердцѣхъ* (М., 112 зв.) — місц. мн. сер. р., *ō-основа;
 11.5) *сѣрдца* (Є., 98) — *ѡ сѣрдця* (М., 112 зв.) — кл. мн. сер. р., *ō-основа;
 12) *собесѣдованїа* (Є., 418) — *собесѣдованїа* (М., 397 зв.) — зн. одн. сер. р., *jō-основа;
 13) *совѣтованїа* (Є., 425) — *совѣтованїа* (М., 301 зв.) — дав. одн. сер. р., *jō-основа;
 14) *сѣтованїа* (Є., 468) — *сѣтованїа* (М., 325 зв.) — наз. мн. сер. р., *jō-основа;
 15) *торжѣство* (Є., 446) — *торжѣствѡ* (М., 313) — зн. одн. сер. р., *ō-основа;
 16) *требованїє* (Є.) — *требованїє* (М.):
 16.1) *требованїє* (Є., 399) — *требованїє* (М., 286 зв.) — наз. одн. сер. р., *jō-основа;
 16.2) *требованїа* (Є., 424) — *требованїа* (М., 301) — зн. мн. сер. р., *jō-основа;
 17) *оудвоєнїє* (Є., 501) — *оудвоєнїє* (М., 336) — наз. одн. сер. р., *jō-основа;
 18) *хѡдожѣствѡ* (Є., 476, 477) — *хѡдожѣствѡ* (М., 431, 431 зв.) — дав. одн. сер. р., *ō-основа;
 19) *во ѡбрѣтєнїє* (Є., 403) — *во ѡбрѣтєнїє* (М., 289) — місц. одн. сер. р., *jō-основа;
 20) *чаднїа* (Є., 424) — *чаднїа* (М., 301) — наз. мн. сер. р., *jō-основа;
 21) *число* (Є.) — *число* (М.):
 21.1) *числѡ* (Є., 44, 60, 360) — *числѡ* (М., 79, 90 зв., 360 зв.) — наз. одн. сер. р., *ō-основа;
 21.2) *числѡ* (Є., 60) — *числа* (М., 90 зв.) — наз. мн. сер. р., *ō-основа;
 21.3) *числьї* (Є., 62) — *числьї* (М., 92) — ор. мн. сер. р., *ō-основа;
 21.4) *числѣ* (Є., 247) — *числѣхъ* (М., 169 зв.) — місц. мн. сер. р., *ō-основа;
 22) *ядрило* (Є., 90) — *ядрило* (М., 108 зв.) — наз. одн. сер. р., *ō-основа;
 23) *яρμο* (Є.) — *яρμο* (М.):
 23.1) *ярма* (Є., 86) — *ярма* (М., 106) — наз. / зн. / кл. дв. сер. р., *ō-основа;
 23.2) *ярмѡ* (Є., 86) — *ярмѡ* (М., 106) — род. / місц. дв. сер. р., *ō-основа.

Аналізовані стародруки засвідчують 23 іменники середнього роду *o- / *jō-основ, які мають акцентні відмінності, з них *o-основ — 8 і *jō-основ — 15.

Іменникові лексеми мають розбіжності в різних відмінково-числових формах, загалом зафіксовано наявність 44 акцентних відмінностей, з яких 23 іменника мають форму однини, 19 – множини та 2 – двоїни.

У виданнях «Граматика» М. Смотрицького є низка іменників середнього роду, що утворені від дієслівних основ шляхом додавання суфіксів *-анїј-*, *-анїј-*, *-єнїј-*, *-ѣнїј-* на позначення абстрактних процесуальних понять. Незважаючи на однаковий спосіб словотворення, іменники мають різні акцентуаційні характеристики. Можемо виділити дві групи іменників: 1) з наголосом на дієслівному суфіксі в українському виданні та на корені — у російському: *глаголанїє*, *навѣтованїє*, *обрѣзанїє* (*обрѣзанїє*), *послѣдованїє*, *поспѣланїє*, *собесѣдованїє*, *совѣтованїє*, *сѣтованїє*, *требованїє*, *ѡбрѣтєнїє*, *чаднїє* і 2) з кореневим наголошенням в українському виданні та суфіксальним — у російському: *оудвоєнїє*.

Встановлення праслов'янської акцентуації аналізованих іменників є доволі проблематичним, оскільки такі лексеми утворилися на значно пізнішому етапі

розвитку мови. Їхнє виникнення зумовлене потребою в текстах релігійного характеру. Отже, досліджувати такі іменники можемо тільки описово, зазначаючи акцентні відмінності в межах словозмінної парадигми та словотвірної пари.

Щодо наголосів у шкільному підручнику «Адельфотес» І. Огієнко зазначав: «Слова на *-аніє* частіше мають наголос на *-а*: *послѣдованіє, требованіє*»² і «Так само й слова на *-єніє* мають наголос постійно на *-є*»³. Учений стверджував, що наголоси в цій книжці скрізь українські, бо вона надрукована вже у львівській друкарні, тому зберігає приклади українського наголошення, яке абсолютно відрізняється від російського. Такі розбіжності можуть пояснюватися тим, що дієслово на *-ати*, особливо на *-овати*, від яких утворені аналізовані іменники, мають наголос на *-а*⁴.

Слід зазначити, що в «Граматиці» серед лексем також спостерігаємо й спільнокореневі слова, які в українському виданні мають суфіксальне наголошення, а в російському — кореневе: *бесѣдоваста* (Є., 420) — *бесѣдоваста* (М., 299), *глати* (Є., 9, 444) — *глаголати* (М., 45, 412), *списмѣнь* (Є., 38) — *спісмень* (М., 74 зв.).

З коротенького «Словничка давніх українських наголосів» І. Огієнка, побудованого на основі двох Службників (стрятинського 1604 р. і київського 1629 р.), нами виписано слова, які є «доказом, що вже в той час ми мали свою певну систему наголосу, в більшості ... подібну на живу сучасну (особливо в західноукраїнських говорах)»⁵: *глаголати, обрѣзаніє*.

Віддієслівні іменники на *-аніє (-аніє)* з українським наголосом на суфіксальному голосному (*глаголаніє, навѣтованіє, обрѣзаніє (обрѣзаніє), послѣдованіє, собесѣдованіє, совѣтованіє, сѣтованіє, требованіє, чааніє*) зафіксовані з подвійною акцентуацією в інших українських стародруках: *гланія* (К., 96), *обрѣзаніє* (Л., 11), *обрѣзанье* (Бер. В., 13), *обрѣзаніє* (Служ. Стр., 1604, 509), *обрѣтєніа* (там же, 382), *познанье* (Єв., 188; Рад., 153, 303, 623) — *пїзнанє* (Желех., 652), *послѣдованія* (К., 82), *послѣдованіє* (Служ. Стр., 1604, 429, 430). Давньоруська пам'ятка — Чудівський Новий Завіт — також засвідчує в деяких випадках подвійну акцентуацію: *обрѣзанье* (ЧНЗ, 100, 121) — *обрѣзанье* (там же), *сѣтованье* (там же, 82 зв.), *требованья* (там же, 116).

У староукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст. зафіксовано чимало похідних віддієслівних іменників сер. р. аналогічного словотвірного типу (на *-аніє, -єніє*) із суфіксальною акцентуацією:

благовѣствованіє (А., 85 зв., 104 зв., 114, 120 зв. (двічі), 127 зв., 128 (двічі), 136 зв., 158, 158 зв., 159 (двічі), 187 зв.), *выхованє* (Зиз. Л., 75), *дрижання* (Зиз. Л., 86), *мудрованіє* (Гр. См., 72), *начертанію* (Адельф., 57), *обѣтованіє* (К., 52 зв., 53 зв., 54 зв., 62, 146 зв., 170, 186, 196 зв.), *повиновєніє* (Є., 82), *подражаніє* (Зиз. Л., 67), *помышленію* (Адельф., 57), *попечєніє* (Адельф., 190), *посланіє* (Є., 74), *проречєніє* (Гр. Зиз., 78), *прочтєнію* (Є., 61), *предѣленіє* (Гр. Зиз., 35), *презираніє* (там же., 78), *творєніє* (Є., 19), *разграбленіє* (Гр. Зиз., 78), *рахованя* (Бер., 149), *дохованя* (Бер., 117), *старанье* (Рад., 41), *оусѣченіє* (Гр. Зиз., 35) та ін.

Як стверджує З. Веселовська, «віддієслівні іменники на *-анье (-аня)* в пам'ятках української мови вживаються з наголосом на голосному суфікса, як і

² Огієнко І. І. Наголос, як метод означення місця виходу стародрукованих книжок : Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії // Зап. чина св. Василя Великого.— Л., 1925.— Т. 1. Вип. 3.— С. 210.

³ Огієнко І. І. Український наголос на початку XVII-го віку // Зап. чина св. Василя Великого.— Жовква, 1926.— Т. 2.— Вип. 1–2.— С. 11.

⁴ Огієнко І. І. Наголос, як метод...— С. 210.

⁵ Там же.— С. 211–212.

відповідні інфінітиви, від яких вони утворені...»⁶, наприклад: *требовати* (Т. З., 118), *требуеть* (Бар., 18), *послѣдова^{ми}* (ЧНЗ, 49 зв.), *глаголати* (московські наголоси стародрукованого Євангелія)⁷. На її думку, «цей дуже поширений тип віддієслівних імен характеризується таким же місцем наголосу в російській і білоруській мовах. Деякі іменники цього типу відзначаються з паралельними наголосами на корені і суфіксі, наприклад: *первое казаня* (К. Тр., 125) і *казанье* (Бер., 130), ... *мѣшканье* (Зиз. Л., 75, 83; Бер., 168) і *мѣшканя* (К. Тр., 126 зв.) ... У групі іменників спостерігаємо наголос лише на корені: ... *вѣзане* (Зиз. Л., 80), *дѣванс* (Бер., 216), *тѣсанс* (Бер., 216), *шуканье* (Зиз. Л., 72)»⁸. Дослідниця пов'язує причини різного наголошування з діалектними особливостями в східноукраїнських говорах, де переважає суфіксальне наголошення, та в західноукраїнських говорах, де наголос стоїть на корені⁹.

Щодо віддієслівних іменників на **-єніє (-єньє)**, то в українських стародруках послідовно, як зазначає З. Веселовська, наголошується суфіксальний голосний¹⁰ (*обрѣтєніє*), проте іменникова лексема *оудвѣніє* в «Граматиці» М. Смотрицького 1619 р. свідчить про зворотне.

Суфіксальна акцентуація властива більшості віддієслівних іменників середнього роду, утворених за допомогою форманта **-нн-**. Очевидно, така акцентуаційна тенденція відбиває реальну староукраїнську вимову. С. Пономаренко теж припускає, що «похідні іменники на **-аніє** в українській мові XVI–XVII ст. характеризувалися суфіксальним наголосом, на **-єніє** — кореневим або суфіксальним»¹¹.

Сучасні українська та російська мови зберігають лексеми такими ж тільки в окремих випадках: *пизнанья* (УРС, III, 425; Голоск., 290; УЛВН, 455; СУМ, VI, 530; Погр., 385; Погр. ОС, 426) — *познаніє* (ОСРЯ, 411), *обрізання* (Погр., 334) — *обрѣзание, обрезаніє* (ОСРЯ, 323), *послѣдовність* (Погр., 408), *сѣтованія* (ОСРЯ, 527), *собесѣдованіє* (ОСРЯ, 544), *требованіє* (ОСРЯ, 585), *удвоєніє* (ОСРЯ, 596), *чянія* (ОСРЯ, 630). Отже, староукраїнські акценти в більшості досліджуваних словоформ або не збігаються із сучасною традицією наголошення, або взагалі втрачені, оскільки лексеми та їхні форми замінені іншими.

Дослідивши акцентуаційні відмінності двох ідентичних пам'яток, можна поділити всі репрезентовані віддієслівні іменники середнього роду на дві групи, перша з яких відбиватиме послідовний суфіксальний наголос українських стародруків, а друга — кореневий та суфіксальний наголос у староукраїнській мові XVII ст. Наявність такої великої кількості різних відмінково-числових форм іменникових лексем в українському виданні доводить, що віддієслівні іменники характеризуються нерухомим наголосом у межах словозмінної парадигми, зокрема у формах наз., дав., зн., ор., місц. одн., наз., род., зн. мн., і відбивають реальну староукраїнську акцентуацію аналізованого періоду.

Ще одну акцентну групу становлять іменники, що належать до одного словотвірного типу та утворені за допомогою суфікса **-ств:** *естество, торжество,*

⁶ Веселовська З. М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI — початок XVIII століть).— Х., 1970.— С. 55.

⁷ Огієнко І. І. Наголос, яко метод...— С. 221.

⁸ Веселовська З. М. Знач. праця.— С. 55–56.

⁹ Там же.— С. 56.

¹⁰ Там же.

¹¹ Пономаренко С. С. Акцентні відмінності іменників середнього роду у львівському виданні Апостола 1574 р. порівняно з московським виданням 1564 р. // Мовознавство.— 2012.— № 4.— С. 28.

хѣдожѣство. В українському виданні «Граматики» М.Смотрицького всі лексеми характеризуються кореневим наголошенням, тоді як російські іменники *естество*, *торжество* мають флексійну акцентуацію, а *хѣдожѣство* — кореневу.

Іменник *естество*, що належав у праслов'янській мові до баритонованої а. п. із суфіксальним наголосом¹² — *(j)estǐstvo, ужито у формах наз. та ор. одн. з кореневим наголосом в українському виданні пам'ятки та флексійним — у московському стародрукові. В. Складенко стверджує: «Іменники із суфіксом -ств(о) в українській мові, як і в російській та білоруській, — переважно книжного походження. Велику кількість їх становлять запозичення зі старослов'янської мови (через церковнослов'янську). Старослов'янська (староболгарська) акцентуація іменників із суфіксом -stvo була тісно пов'язана з праслов'янською, а тому старослов'янське (церковнослов'янське) наголошення запозичених іменників можна розглядати як давнє»¹³.

Таким чином, баритоновані іменники могли характеризуватися як кореневою, так і суфіксальною акцентуацією. Лексему *естество* В. Складенко відносить до баритонованих іменників із суфіксальним наголосом: «У баритонованих іменниках на -stvo із суфіксальним акцентованим редукованим голосним у слабкій позиції наголос на ґрунті староболгарської або давньоруської мови перемістився з редукованого голосного суфікса на попередній голосний»¹⁴: *естьство*.

У подальшому розвитку іменники цього типу первісну акцентуацію втратили. Наголос на закінченні в московському виданні відбиває давньоруську традицію наголошування: наз.-зн. *естьствѣ* (ЧНЗ, 112 зв.), ор. *естьствѣмъ* (ЧНЗ, 123). Цей давній тип наголосу зберегли як норму сучасні українська та російська мови: *ествѣ* (УЛВН, 194, Погр. ОС, 194), *естество* (ОСРЯ, 143).

У староукраїнських пам'ятках засвідчена варіативність наголошення: *естество* (К., 12 зв.; Зиз. Л. 45; Є., 2 зв.) і *ѣстество* (Є., 76, 100 зв.), *естество* (Гр. Зиз., 85), *ѣстество* (Тр., 3/2 зв.; Гал., 125 зв.; Бар., 61, 80 зв., 158 зв., 193 зв. — двічі, 231, 236; Рад., 146 — двічі, 148, 430) і *естество* (Тр., 3/3, 10 зв., 63 зв.; Рад., 147, 150, 731; Тупт., 23 зв.); *естество* (Желех., 215), *естѣство* (Коп. Ом., 15 зв.), *ѣстество* (Г. Кл., 1), у той час як обидві форми в українському виданні «Граматики» М. Смотрицького засвідчують кореневе наголошення.

Як зазначав І. Огієнко, «у теперішній час у західноукраїнських говорах слова на -ство часто вимовляють з наголосом на кінці: *священствѣ*; у нашій Службнику маємо те саме: *єпископствѣ*, *множествѣ*, *по множествѣ*, *множествѣмъ*, *въ множествѣ*. Але в більшості своїй слова на -ство звичайно зберігають наголос того слова, від якого повстали (речівник, прикметник або дієслово), напр.: *воїнство* (від *воїнъ*, звідси давнє *воїнскій*), ... *въ гріжданствѣ*, *єпископство*, *множество*, *по множеству*, *множествомъ*, *въ множествѣ*, *тайнство*, *чѣства* і др.»¹⁵.

Таким чином, можемо стверджувати, що коренева акцентуація іменника *естество* є давнішою і відбиває старослов'янську, церковнослов'янську та давньоруську традиції, проте флексійна була більше властива південно-західним говорах української мови, і згодом стала нормативною в сучасній українській літературній мові.

¹² Складенко В. Г. Історія українського наголосу : Іменник.— К., 2006.— С. 478.

¹³ Там же.— С. 475.

¹⁴ Там же.— С. 478.

¹⁵ Огієнко І. І. Український наголос...— С. 11.

Такі ж закономірності виявлено й у наголошенні іменника *хѣдожество*, який в українських стародруках зафіксований з різними варіантами акцентуації: *хѣдожествѣ* (Гр. Зиз., 3 зв., 15), *хѣдѣжества* (Л., 11 зв.), *хѣдожествѣ* (Адел., 11; Адельф., 5 зв.), *хѣдѣжество* (Л. Сл., 14 зв.), *хѣдѣжество* (К., 12), *хѣдѣжествѣ* (К., 100), *хѣдѣжество* (Бер., 51) і *художествѣ* (Зиз. Л., 85).

Під час аналізу спостережено особливості акцентуації іменника *торжество*, який належав у праслов'янській мові вже до окситонованої а. п. з наголосом на флексії — **tǫrǫzъstvǫ*¹⁶. Як стверджує В. Скляренко, «більшість окситонованих іменників із суфіксом *-ъstvo* ... зберігає в українській мові первісну флективну акцентуацію»¹⁷. Таким наголошенням характеризуються й іменники сучасної української та російської мов: *торжествѣ* (Погр. ОС, 565; Погр., 539; Желех., 976; УРС, VI, 75; УЛВН, 653), *торжествѣ* (ОСРЯ, 583). Як зазначає З. Веселовська, «наголос іменників з деякими суфіксами, як, наприклад, *-ство*, *-ество*: *существо*, *дѣвство*, *множество*, *мужество*, *художество*, відзначався за давніх часів більшою строкатістю, ніж тепер, в усіх східнослов'янських мовах»¹⁸. Що стосується заміни первісної акцентуації, то В. Скляренко пояснює причину появи в староукраїнській мові кореневої акцентуації *тѣржество* (К., 88) впливом відповідних непохідних іменників — **tǫrǫgъ*¹⁹ на ґрунті церковнослов'янської або української мови²⁰.

Отже, іменники, утворені додаванням до основи суфікса *-ств-*, мають подвійний наголос, один з яких був утрачений. Досліджувана українська пам'ятка зберегла кореневий наголос, імовірно, під впливом церковнослов'янської мови. Неоднозначність установалення позиції наголосу підтвердила З. Веселовська: «До нашого часу немає сталого наголосу в словах цієї групи в усіх східнослов'янських мовах»²¹.

Іменник *дерево* у пам'ятках ужито у формі місц. одн. з прийменником *на*, у дав. мн. та ор. мн. з наголосом на корені в українському виданні та флексійною акцентуацією — в російському. Це непохідний іменник сер. р. *о-основи, якому в пізньопраслов'янській мові була властива рухома а. п. — **dǫrvo*²² — **dǫrvě*, **dǫrvomъ*, **dǫrvŭ*. Тривають дискусії щодо відтворення реконструкції аналізованих словоформ. Так, наприклад, Є. Курилович подає іншу акцентуацію форми дав. мн. — **dervomъ* з **dervomъ*²³, тоді як Х. Станг і В. Дыбо вказують на первісну флексійну акцентуацію форми дав. мн.²⁴ Л. Булаховський стверджує, що первісним у відмінкових формах множини іменників сер. р. з рухомих наголосом є флексійний наголос і пояснює це індукцією род. мн.²⁵

¹⁶ Скляренко В. Г. Історія українського наголосу...— С. 475; Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія.— К., 1998.— С. 271.

¹⁷ Скляренко В. Г. Історія українського наголосу...— С. 480.

¹⁸ Веселовська З. М. Знач. праця.— С. 65.

¹⁹ Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія.— С. 271.

²⁰ Скляренко В. Г. Історія українського наголосу...— С. 481.

²¹ Веселовська З. М. Знач. праця.— С. 58.

²² Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія.— С. 118; Булаховський Л. А. Вибрані праці : В 5 т.— К., 1977.— Т. 2.— С. 346; 1980.— Т. 4.— С. 138; Дыбо В. А. Славянская акцентология : Опыт реконструкции системы акцент. парадигм в праславянском.— М., 1981.— С. 139, 150, 157; Колесов В. В. Ударение Neutra *о-основ в древнерусском языке // Изв. АН СССР : Сер. лит. и яз.— М., 1969.— Т. 28. Вып. 1.— С. 31–32; Зализняк А. А. От праславянской акцентуации к русской.— М., 1985.— С. 138.

²³ Kurylowicz J. L'accentuation des langues indo-européennes. — 2-ème ed. — Wrocław ; Kraków, 1958.— P. 223, 225–226.

²⁴ Stang Ch S. Slavonic accentuation.— Oslo ect., 1957.— P. 74–75, 84; Дыбо В. А. Знач. праця.— С. 26–27, 32.

²⁵ Булаховський Л. А. Знач. праця.— Т. 2.— С. 355–356, 446; Т. 4.— С. 323–324, 327.

В. Скляренко додає, що в праслов'янській мові у формах початково наголошених непохідних іменників з рухомою а. п. відбувалося переміщення наголосу на попередній прийменник. Таке явище не збереглося в сучасній українській мові: *дерево*, мн. — *дерéва, дерéв, два дерéва* (УЛВН, 155; Погр. ОС, 160; Погр., 135), проте наявне в давньоруській і частково в староукраїнській мові: *на деревѣ* (Єв., 219), *на дрєвѣ* (Остр. б., 263 зв.)²⁶.

В українських стародруках і діалектах іменник *дерево* вживається винятково з кореневим наголошенням: *ѡ дрéва* (К. Тр., 4), *дрéвомь* (Л., 7), *ѡ дрéва* (Синопс. К., 28), *сѣ дрéва* (Синопс. К., 11), *дрéво* (Адел., 13) *дрéво, дрéва, дрéвѣ, дрéво, ѡдрéво, дрéва, ѡ дрéва, дрéвомь* (Адельф., 18 зв.), *дрéвомь* (Л. Сл., 14), *дрéво* (Рад. Н., 34). Навіть у випадках з повноголосними формами слова подвійної акцентуації не спостерігаємо: *дерево* (Коп. Ом., 26, 168; Гал. Ск., 9; Зиз. Л., 58; Бер., 77, 98, 116, 226, 234, 304; Рад., 239 (двічі)).

Встановлюючи праслов'янську акцентуаційну парадигму непохідних іменників середнього роду, В. Скляренко, спираючись на акцентуаційні типи в сучасній українській літературній мові, лексему *дерево* відносить до третього типу. Це трискладові слова з початковим наголосом в однині і наголосом на наступному складі кореня в множині²⁷. На думку З. Веселовської, лексема *дерево* у формах множини має подвійний наголос: *дерева* (Гал., 118), *деревами* (Гал., 67) і *дерéвя* (Бер., 77)²⁸.

В. Скляренко пояснює таку закономірність як наслідок дії тенденції до протиставлення форм однини та множини іменників *ō- / *jō-основ сер. р. з кореневим наголосом. Такі іменникові лексеми у формі множини могли отримувати флексійну акцентуацію, наприклад: *дерева* (Єв., 89, 134, 85 зв.; Коп. Каз., 116 (двічі); Гал., 118, 170 зв., 171), *деревам* (Єв., 94 зв.), *межи всѣми дерéвами* (Єв., 94 зв.), *дерéвам, дерéвами* (Гануш, 361; Голоск., 94)²⁹. В. Винницький свідчить, що в говорах, поезії XIX ст. лексема відзначена навіть потрійним наголосом — *дерéва, дерéва і дерéва*³⁰.

Таким чином, російське видання «Граматики» М. Смотрицького 1648 р. зберігає первісну праслов'янську акцентуацію на флексії, тоді як українське видання 1619 р., фіксуючи кореневу акцентуацію форм множини аналізованої лексеми, відбиває природну староукраїнську акцентуацію. Переміщення наголосу у формі місц. одн. на попередній прийменник, яке частково спостерігалось в староукраїнських пам'ятках, не було властивим для цього сполучення, що збереглося й у сучасній українській мові.

Іменник *житіє* вжито в «Граматиках» у формі наз. одн. з кореневим наголосом в українському виданні та флексійним — у російському. Це похідний віддієслівний іменник, що утворився, як зазначає В. Скляренко, від дієприкметникової форми *žitъ дієслова *ziti, **zivetъ*³¹ — **žitъjē*³². Лексема характеризується нерухомим наголосом у межах словозмінної парадигми і належить у праслов'янській мові до окситонованої а. п. з наголосом на флексії. У давньоруській

²⁶ Скляренко В. Г. Історія українського наголосу... — С. 192.

²⁷ Скляренко В. Г. Історія акцентуації іменників середнього роду української мови. — К., 1979. — С. 20–21.

²⁸ Веселовська З. М. Знач. праця. — С. 36.

²⁹ Скляренко В. Г. Історія українського наголосу... — С. 193–194.

³⁰ Винницький В. М. Акцентуаційні етюди. — Жовква, 2004. — С. 120.

³¹ Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія... — С. 284.

³² Там же. — С. 284; Булаховський Л. А. Знач. праця. — Т. 4. — С. 302; Колесов В. В. Очерки по русской исторической акцентологии. — Szeged, 1978. — С. 67; Зализняк А. А. Знач. праця. — С. 150.

мові аналізованому іменнику властива така сама флексійна акцентуація: *жѣтьѣ* (ЧНЗ, 31), *жѣтьѣ* (ЧНЗ, 71), *о жѣтьѣ* (ЧНЗ, 138 зв.), *жѣтьѣ*³³.

Українські стародруки фіксують такі варіанти наголошення: *жѣтьѣ* (Синопс. К., 3), *жѣтьѣ* (Синопс. К., 13), *жѣтьѣ* (Синопс. К., 26), *жѣтьѣ* (Синопс. К., 13 зв.), *ѣ жѣтьѣ* (Л. Сл., 12 зв., 44 зв.), *жѣтьѣ* (Л., 3 зв.), *ѡ жѣтьѣ* (Синопс. К., 1), *жѣтьѣ* (Єв., 4), *жѣтьѣ* (Коп. Ом., 24 зв.), *жѣтьѣ* (Гал. Ск., 3), *жѣтьѣ* (Синопс. К., 23), *жѣтьѣ* (Служ. Стр., 67, 166, 317), *жѣтьѣ* (Гал. Ск., 2), *ѣ жѣтьѣ* (Гал. Ск., 11 зв.), *жѣтьѣ* (Служ. Стр., 115), *ѣ жѣтьѣ* (Служ. Стр., 165), *жѣтьѣ* (Бар., 2; Гал. Кл. 22 зв.), *жѣтьѣ* (Бер., 68).

На думку І. Огієнка, «слова на -тіє в українських стародруках постійно зберігають наголос свого дієслова, цебто мають його на коріннім складі; так і в Службнику: *жѣтьѣ, жѣтьѣ, ѣ жѣтьѣ*»³⁴. Учений підтверджує це прикладами зі «Словничка наголосів» із Псалтиря 1495 року, надрукованого ченцем Макарієм в Цетинні³⁵, та «Коротенького словничка давніх українських наголосів»³⁶. Проте в українських пам'ятках спостерігаємо й флексійне наголошення: *жѣтьѣ* (Служ. Стр., 1604, 327), *жѣтьѣ* (там же, 327), *жѣтьѣ* (там же, 273), *жѣтьѣ* (Зиз. Л., 47), *ѣ жѣтьѣ* (К., 41), тому, зважаючи на фактичний матеріал, не можемо погодитися з думкою вченого.

На подвійності наголосу наголошує й З. Веселовська: «Віддієслівні іменники на -тіє (-тѣе) в українських пам'ятках відзначені з двома типами наголосу, на корені і на закінченні; вагання спостерігається як у двоскладових, так і префіксальних утвореннях»³⁷. Таким чином, і кореневий, і флексійний наголоси вважаються відображенням живої староукраїнської вимови, хоча флексійна акцентуація, засвідчена російською пам'яткою, є первісною та збереглася в усіх формах лексеми в сучасних українській і російській мовах: *жѣтьѣ* (Погр. ОС, 198), *жѣтьѣ-бутѣ* (Погр., 172), *жѣтьѣ, -ѣ, жѣтьѣм, о жѣтьѣ, жѣтьѣ, жѣтьѣ, жѣтьѣм* (ОСРЯ, 147).

Непохідний іменник *лицѣ* в досліджуваних пам'ятках спостерігаємо у формі род. одн. з флексійною акцентуацією в українському виданні та кореневою — у російському. Для лексеми сер. р. *ѣ-основи характерна окситонована а. п., яку в ранньопраслов'янський період більшість дослідників реконструює з флексивним наголосом в усіх відмінкових формах³⁸ — **лицѣ*³⁹, у род. одн. — *лицѣ.

В українських стародруках аналізований іменник переважно вживається з флексійним наголосом: *лицѣ* (К., 13), *лицѣ* (К., 14 зв.; К.Тр., 162), *ѡ лицѣ* (Гал. Ск., 22), *лицѣ* (Гал. Ск., 7 зв.), *лицѣ* (Коп. Ом., 6 зв.), *лицѣ* (Єв., 28), *лицѣ* (Є., 99, 100 зв.), *на лицѣ* (Рад., 559), *лицѣ* (Остр. б., 119, 241; Остр. зб., 172 зв.; Єв., 28 зв., 32; Тр., 4 зв., 6, 8, 65; Т. З., 86; Гал., 70 — двічі, 70 зв., 201; Бар., 73 зв.; Рад., 142, 300, 501, 622, 1112; Кл., 47).

³³ Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 150.

³⁴ Огієнко І. І. Український наголос...— С. 11.

³⁵ Огієнко І. І. Наголос, яко метод...— С. 203.

³⁶ Там же.— С. 212.

³⁷ Веселовська З. М. Знач. праця.— С. 57.

³⁸ Склярєнко В. Г. Праслов'янська акцентологія...— С. 112.

³⁹ Kiparsky V. Der Wortakzent der russischen Schriftsprache.— Heidelberg, 1962.— S. 248;

Иллич-Свѣтыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском : Судьба акцентуац. парадигм.— М., 1963.— С. 131; Колесов В. В. Ударение Neutra *o-основ в древнерусском языке.— С. 25; Булатова Р. В. Старосербская глагольная акцентуация.— М., 1975.— С. 79; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 135; Дыбо В. А. Основы славянской акцентологии.— М., 1990.— С. 117, 200.

Як стверджує З. Веселовська, наголос іменників сер. р. на **-о**, **-е** у російських виданнях майже не відрізнявся від сучасного російського, проте низка слів характеризувалася подвійним наголосом⁴⁰. Вагання в наголошенні підтверджується матеріалами давньоруської пам'ятки — Чудівського Нового Завіту — *лиця* (ЧНЗ, 40 зв., 152) та *ѡ лиця* (ЧНЗ, 60 зв., 62, 63, 134 зв., 151 зв., 154, 157 зв.), *лиця* (ЧНЗ, 38).

Отже, можна стверджувати, що у староукраїнській мові для аналізованої словоформи був характерний флексійний наголос, який відповідає первісному наголошенню та був успадкований обома сучасними літературними мовами.

У досліджуваних пам'ятках ще два іменники — *мѣрило* і *ядрило* — належать до одного словотвірного типу й характеризуються суфіксальним наголошенням в українському виданні та кореневим — у російському. Віддієслівний іменник *мѣрило* вжито в пам'ятках у формі місц. мн., тоді як *ядрило* — в наз. одн. Аналізовані лексеми утворені від дієслівних основ з окситонованою а. п. — **mĕdriti*, **(j)ĕdriti* внаслідок додавання суфікса **idl(o)* — **mĕdriľo*, **(j)ĕdriľo*⁴¹. Як зазначає В. Склярєнко, переважна більшість лексем, утворених таким способом, має наголос на дієслівному суфіксі — **brodidlo* — від **broditi*, **broditiľ*; **gāsido* — від **gāsiti*, **gāsitiľ*; **kropidlo* — від **kropiti*, **kropitiľ*; **māstidlo* — від **māstiti*, **māstitiľ*; **sūšidlo* — від **sūšiti*, **sūšitiľ*⁴². Українські стародруки зберігають приклади цих словоформ у невеликій кількості, засвідчуючи як суфіксальну, так і кореневу акцентуацію: *ядрило* (Л. Сл., 31 зв.; К., 28; Бер., 312), *їдрило* (Л., 50 зв.), тоді як Чудівський Новий Завіт зафіксував кореневий наголос: *мѣрило* (ЧНЗ, 151 зв.). Отже, аналізована лексема в давній українській пам'ятці з наголосом на суфіксальній морфемі зберігає ще праслов'янську акцентуацію. У староукраїнській мові словоформа характеризувалася подвійною акцентуацією, проте акцентну конкуренцію витримав наголос на дієслівному суфіксі, який і став нормою для сучасних української та російської мов: *миріло*, *мѣрило* (Б.-Н., 224), *міріло*, *-ла*, *-іла*, *-іл* (Погр. ОС, 336; Погр., 286), *меріло*, *-а* (ОСРЯ, 256).

Іменник *сердце* вжито в досліджуваних пам'ятках у формі наз. / зн., ор., місц., кл. мн. з кореневим наголосом в українському виданні та флексійним — у російському. У праслов'янській мові цьому іменнику була властива рухома а. п. — **sъrdьce*⁴³. На думку В. Склярєнка, іменники на *-ьce* з рухомих наголосом у відмінкових формах однини послідовно зберігають в українській мові первісну кореневу (початкову) акцентуацію, проте у всіх формах множини на ґрунті давньоруської та української мов зазнали «узагальнення ... кореневої акцентуації» та «виникнення флективної акцентуації внаслідок дії тенденції до акцентного протиставлення форм однини та множини в іменниках **o-* / **jo-*основ середнього роду з кореневим наголосом»⁴⁴. Це можна підтвердити фактичним матеріалом українських стародруків: *сѣрдца* (К. Тр., 20; Філ., 48 зв.; Рад., 214, 983), *сѣрца* (Рад., 1059), *на сѣрца* (Рад., 313), *сѣрцы* (Сак., 40), *срѣдцы* (Коп. Каз., 113), *в сѣрдцах* (Отпис., 8). З. Веселовська називає такі слова «словами з наголо-

⁴⁰ Веселовська З. М. Знач. праця.— С. 33.

⁴¹ Булаховський Л. А. Знач. праця.— Т. 4.— С. 204; Иллич-Свитыч В. М. Знач. праця.— С. 121; Колесов В. В. Ударение Neutra *o-основ в древнерусском языке.— С. 25; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 135; Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Основы славянской акцентологии.— М., 1990.— С. 198.

⁴² Склярєнко В. Г. Праслов'янська акцентологія.— С. 284.

⁴³ Там же.— С. 118; Булаховський Л. А. Знач. праця.— Т. 2.— С. 346–347; Т. 4.— С. 437; Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Знач. праця.— С. 203; Колесов В. В. Очерки по русской исторической акцентологии.— С. 57.

⁴⁴ Склярєнко В. Г. Історія українського наголосу... — С. 464–645.

сом, перенесеним на закінчення: *сердѣць* (Рад., 36)»⁴⁵. Під час словозміни наголос переходить з основи на закінчення: *сердця* (Посл. Гр., 259; Ратн., 32 зв.), *серця́ми* (Ратн., 31).

Отже, можемо припустити, що наголос у «Граматиці» М. Смотрицького 1619 р. помилковий, оскільки аналізовані лексеми не зазнали традиційного для двоскладових іменників на *-ьсе* з рухомою а. п. у староукраїнській мові переміщення наголосу на флексію.

Іменник *число* вжитий в українському виданні «Граматики» у формах наз., ор. мн. з наголосом на флексії, тоді як у російському — на корені; у формі місц. мн. навпаки: в українському виданні — кореневе наголошення, а в російському — флексійне. У пізньопраслов'янській мові аналізована лексема характеризувалася окситонованою а. п. з наголосом на флексії — *čislō⁴⁶, а в наз., ор., місц. мн. мала кореневе наголошення — *č'islā, *č'islŷ, *č'islěxъ. У Чудівському Новому Завіті спостерігаємо наголос на закінченні: *числѡ* (ЧНЗ, 3, 66, 154 зв. (двічі), 152 зв.).

В. Скляренко зазначає, що «флексивна акцентуація іменників *горло, діло, дуло, жало, крісло, мило, рило, шило* виникла, очевидно, під впливом численних окситонованих іменників на *-ло*», серед яких є й іменник *числѡ*⁴⁷.

Вагання в наголошенні аналізованого іменника спостерігаємо не тільки в українських стародруках, а й у російських пам'ятках, наприклад: *числѧ* (Гр.Зиз., 29), *числѧ* (Синопс. К., 12 зв.), *число* (Служ. Стр., 554) / *числѡ* (Служ. Стр., 115), *числѡ* (К., 6 зв.), *числа* (К., 6 зв.), *числѧ* (К., 10 зв.), *нѣ в числѣ* (Гр.Зиз., 15 зв.), *число*⁴⁸, *числа* (Остр. б., 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66; Бер., 191), в *числах* (Тупт., 59), *числа* (Ратн., 173, Магн., 2), *числам* (Ратн., 4 зв.), *числѧ* (ИФ, 34). З. Веселовська підтверджує факт, що «є слова, які міняють місце наголосу у множині: *числѧ* (Т.З., 113)»⁴⁹.

Таким чином, аналізованій формі іменника в староукраїнській мові була властива подвійна акцентуація. Для форм множини характерним був кореневий наголос, який збережений в українському виданні «Граматики» М. Смотрицького 1619 р., а отже, відбиває тогочасну природну вимову та зберігається сучасними літературними українською та російською мовами: *числа* (УЛВН, 704; Погр. ОС., 610; Погр., 584), *числа* (ОСРЯ, 634).

Іменник *ярмо*, який в аналізованих пам'ятках ужито у формі наз., зн., кл. та род., місц. дв., характеризується кореневим наголосом в українському виданні та флексійним — у російському. У праслов'янській мові іменник *ō-основи характеризувався окситонованою а. п. в однині з наголосом на закінченні — *(j)ār̥mō⁵⁰, а у наз.-кл. дв. — *(j)ār̥mě, род.-місц. дв. — *(j)ār̥mī. В. Скляренко зазначає, що «у давніх українських пам'ятках окситоновані іменники *ō- / *jō-основ сер. р. в усіх трьох відмінкових формах двоїни вживаються переважно

⁴⁵ Веселовська З. М. Зазнач. праця.— С. 36.

⁴⁶ Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія... — С. 116; Булаховський Л. А. Зазнач. праця... — Т. 4.— С. 409; Колесов В. В. Ударение Neutra *o-основ в древнерусском языке.— С. 25; Зализняк А. А. Зазнач. праця.— С. 135; Дыбо В. А. Зазнач. праця.— С. 200.

⁴⁷ Скляренко В. Г. Історія українського наголосу...— С. 168.

⁴⁸ Огієнко І. І. Український наголос ...— С. 12.

⁴⁹ Веселовська З. М. Зазнач. праця.— С. 36.

⁵⁰ Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія...— С. 116; Булаховський Л. А. Зазнач. праця.— 1980.— С. 204; Иллич-Свитыч В. М. Зазнач. праця.— С. 121; Колесов В. В. Ударение Neutra *o-основ в древнерусском языке.— С. 25; Зализняк А. А. Зазнач. праця.— С. 135; Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Зазнач. праця.— С. 198.

з кореневим наголосом»⁵¹. Разом з тим дослідник коментує причини перенесення наголосу у формах двоїни, що пов'язані зі зміною в українській мові форм двоїни відповідними формами множини: «У живій українській мові того часу форми двоїни вже майже не вживалися (були витіснені формами множини)»⁵². Отже, можемо припустити, що нормативною для староукраїнської мови була коренева акцентуація, яку відбиває українське видання «Граматики» М. Смотрицького.

Дослідження акцентних відмінностей іменників сер. р. в українському й російському виданнях «Граматики» М. Смотрицького дозволяє зробити такі висновки.

За структурними показниками іменники сер. р. менш різноманітні, ніж іменникові лексеми жінок та чоловіків. Тому ми змогли поділити іменники сер. р. **õ-* / **jõ-*основ, що різняться наголосом у двох пам'ятках, на такі групи: утворені за допомогою суфіксів *-аніj-* (*-аніj-*), *-єніj-* (*-єніj-*), *-ств-*, *-тіj-*, *-ил-*, *-ьц-* та непохідні іменники.

Український наголос у давнину відрізнявся від російського, утворюючи власну систему. Розставлення акцентних знаків свідчить про реальну вимову того періоду. Вагання у виборі місця наголосу часто пояснюється формами множини й розмежуванням омонімічних словоформ однини та множини.

У деяких випадках іменники характеризувалися подвійним наголосом, один з яких був утрачений, наприклад суфіксальні іменники *естество*, *художество*, *житіє*, *число*, *м'рило*, *ядрило*.

Рідко трапляються випадки акцентних відмінностей, коли позначення наголосу в українській пам'ятці можемо вважати помилковим, наприклад: *сердце*.

Переважна більшість аналізованих іменникових лексем з акцентними відмінностями в українському виданні відбиває староукраїнський наголос XVI–XVII ст.: нерухомих у межах словозмінної парадигми наголос віддієслівних іменників середнього роду, утворених за допомогою форманта *-ни-*: *глаголаніє*, *навѣтованіє*, *обрѣзаніє* (*обрѣзаніє*), *послѣдованіє*, *поспѣваніє*, *собєсѣдованіє*, *совѣтованіє*, *сѣтованіє*, *требованіє*, *обрѣтєніє*, *чаданіє* та наголос непохідних іменників: *древо*, *лицє*.

І. Огієнко стверджує: «...на XV-й вік ми, українці, мали вже свою власну, надзвичайно послідовну й стройну систему наголосу. Ця давня система наша була навіть більш послідовною, як система сучасна... свою власну систему наголосу, рішуче відмінну від системи московської... запровадили до своїх друкованих книжок ще в кінці XVI-го віку»⁵³. Наше дослідження підтверджує цю думку акцентними відмінностями іменників середнього роду українського та російського видань «Граматики» М. Смотрицького.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- А. — Апостол.— К., 1630 (стародрук).
 Адел. — *Студинський К.* «Адельфотес», граматика, видана у Львові в р. 1591 : Студія літературно-язикова «Дла Кирила Студинського» (стародрук) / Передрук з Т. 7 «Записок» Наук. тов. ім. Шевченка.— Л., 1895.
 Адельф. — Адельфотес. Грамматика.— Л., 1591 (стародрук).
 Б.-Н. — *Білецький-Носенко П. П.* Словник української мови / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1966.— 424 с.
 Бар. — *Баранович Л.* Меч духовный.— К., 1666 (стародрук).

⁵¹ Складенко В. Г. Історія українського наголосу...— С. 189.

⁵² Там же.— С. 190.

⁵³ Огієнко І. І. Наголос, яко метод... — С. 209.

- Бер. — *Берында П.* Лексікон славенороскскій, и имен тлькованіе.— К., 1627 / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1961.— 272 с. (стародрук, перевид. факсим. способом).
- Бер. В. — *Беринда П.* Різдвяні вірші, 1616 (стародрук).
- Бурц. — *Бурцовъ В.* Євангеліе учительное.— М., 1639 (стародрук).
- Гал. — *Галатовскій І.* Ключ разумѣнія.— К., 1659 (стародрук).
- Гал. Ск. — *Галатовскій І.* Скарбница.— Новгород-Сіверський, 1676 (стародрук).
- Г. Кл. — *Смотрицький Г.* Ключ царства небесного, 1587 р. (стародрук).
- Голоск. — *Голоскевич Г.* Правописний словник.— 7-е вид.— К., 1930.— 454 с.
- Гр. Зиз. — *Зизаній Л.* Грамматика словенска.— Вилно, 1596 / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1980 (стародрук, факсим. вид.).
- Є. — *Смотрискій М.* Грамматіки славенскія правилое синтагма.— Єв'є, 1619 / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1979 (стародрук, факсим. вид.).
- Єв. — Євангеліе учительное.— Єв'є, 1616 (стародрук).
- Желех. — *Желеховський С., Недільський С.* Малорусько-німецький словар : У 2 т.— Л., 1886.
- Зиз. Л. — *Зизаній Л.* Лексис, 1596 // Лексис Лаврентія Зизанія : Синоніма славеноросская / Підгот. текстів і вступ. статті В. В. Німчука.— К., 1964.— 203 с. (стародрук, перевид. фотомех. способом).
- ИФ
К. — *Федоров І.* [Азбука].— М., 1974.
- К. — *Смотрискій М.* Грамматіки или писменница языка словенскаго (Грамматіки или писменница азыка Словенскаго тшцателемъ въ крастьѣ здана в кремаци рокоу).— Кременепь, 1638.— 104 арк. (стародрук).
- К. Тр. — *Транквилион-Ставровецкий К.* Перло многоцѣнное.— Чернѣговъ, 1646 (стародрук).
- Кл. — Вірші Климентія Зиновієва сина (кінець XVII — початок XVIII ст.) // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури.— Л., 1912.— Т. 7.— С. 1–215.
- Коп. Каз. — *Копистенскій З.* Казанье погребное.— К., 1625 // Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. : Всезбірка передмов до укр. стародруків.— К., 1924.— С. 110–126.
- Коп. Ом.
Л. — *Копистенскій З.* Омліа албо казанье на роковую память...— К., 1625 (стародрук).
- Л. — Апостол.— Л., 1574 (стародрук).
- Л. Сл. — Апостол.— Л., 1639 (стародрук).
- М. — *Смотрискій М.* Грамматіки славенскія правилое синтагма.— М., 1648.— 388 арк. (стародрук).
- Магн.
ОСРЯ — Арифметика Л. Магницкого.— М., 1703 (стародрук).
- ОСРЯ — Орфоэпический словарь русского языка : Произношение, ударение, граммат. формы / С. Н. Борунова, В. Л. Воронцова, Н. А. Еськова; под ред. Р. И. Аванесова.— 4-е изд.— М., 1988.— 704 с.
- Остр. б. — Острозька Біблія: Біблія, сирѣч книги Ветхаго и Новаго Завѣта.— Острог, 1581 (стародрук).
- Остр. зб. — Острозький збірник : [О єдиной істинной православной вѣре].— Острог, 1588 (стародрук).
- Отпис — Отпис на лист в Бозѣ велебного отца Ипатія.— Острог, 1598 (стародрук).
- Погр. — *Погрѣбний М. І.* Словник наголосів української літературної мови.— К., 1964.— 319 с.
- Погр. ОС — *Погрѣбний М. І.* Орфоепічний словник.— К., 1984.— 629 с.
- Посл. Гр. — *Лихачѣв Д. С.* Послание Грозного в Кирилло-Белозерский монастырь, 1573 // Труды отдела древнерусской литературы АН СССР.— М. ; Л., 1951.— Т. 8.— С. 57–124.
- Рад. — *Радивилевскій А.* Огородок Маріи Богородицы.— К., 1676 (стародрук).
- Рад. Н. — *Радивилевскій А.* Невидані твори з рукописних «Огородка» и «Вѣнца» // Марковский М. Антоний Радивилевский — южнорусский проповедник XVII в.— К., 1894.
- Ратн.
Сак. — Ученіе и хитрость ратного строения пѣхотныхъ людей.— М., 1647.
- Сак. — *Сакович К.* Вѣршѣ на жалосній погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного.— К., 1622 // Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. : Всезбірка передмов для українських стародруків.— К., 1924.— С. 37–51.
- Синопс. К. — Синописис І. Гизеля.— К., 1678 (стародрук).
- Служ. Стр. — Служебник.— Стратин, 1604 (стародрук).

- СУМ — Словник української мови : В 11 т.— К., 1975.—Т. 6. — 832 с.
Т. З. — *Земка Т.* // Отроковский В. М. Тарасий Земка, южнорусский литературный деятель XVII ст.— Пг., 1921.— С. 81–119.
Гр. — *Транквіліон К.* Зерцало богословія.— Почаєвъ, 1618 (стародрук).
Тупт. — *Туптало Д.* Руно орошенное.— Чернѣговъ, 1683 (стародрук).
УЛВН — Українська літературна вимова і наголос : Словник-довідник / Уклад.: І. Р. Ви-
хованець, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, Г. Х. Щербатюк.— К., 1973.—
724 с.
УРС — Українсько-російський словник : В 6 т.— К., 1953–1963.
Філ. — *Філялет Х.* Апокрисис.— Острог, 1598 (стародрук).
ЧНЗ — Чудівський Новий Завіт, 1355 // Огієнко І. Словник наголосів Чудівського Но-
вого Завіту 1355 року : Записки чина св. Василя Великого.—Л., 1937.— 104 с.

(Миколаїв)

A. Yu. POLUEKTOVA

ACCENTUATION DIFFERENCES OF THE NEUTRAL GENDER *O-/*JO-BASED NOUNS IN THE UKRAINIAN AND RUSSIAN PUBLICATIONS OF «GRAMMAR» BY MELETII SMOTRYTSKYI 1619, 1648

The article is devoted to the comparative and contrastive analysis of differences in the neutral gender nouns accentuation of Ukrainian (1619) and Russian (1648) «Grammar» by Meletii Smotrytskyi. The research of word stress of the dictionaries, dialectological works, manuscripts of the 16 – 18th centuries can make it possible to establish features of the analyzed lexemes' accentuation in old Ukrainian language of the 17th century and explain the differences between the nouns' accentuation in Ukrainian and Russian similar editions of the «Grammar».

Key words: the neutral gender nouns, word-form, accentuation, word stress / accent, accentual differences.